

JOAN FUSTER I ORTELLS (1922-1992)

Joan Fuster i la llengua

En la introducció a *Nosaltres, els valencians*,¹ Joan Fuster confessava que, en decidir-se a redactar les seues reflexions sobre la condició nacional dels valencians, no l'assistia cap altra autoritat que aquesta: «la d'haver-me apassionat fins a l'obsessió per la vida i el destí del meu poble. Potser l'única passió noble que reconec en mi». Si per «vida» entenem la història i per «destí», les possibilitats de futur, podem deduir fàcilment que aquests han estat els eixos bàsics d'una part substancial de les reflexions fusterianes. I dins la «vida» i el destí» dels Països Catalans, la llengua ocupa un lloc central.

Ara bé, Fuster no va considerar mai la llengua com un símbol a preservar, un producte cultural o un objecte d'estudi. Per a ell, la llengua és sobretot una eina de comunicació, la finalitat principal de la qual és transmetre eficaçment, amb claredat i precisió, les idees que hom vol expressar. Per això, al vell eslògan de la Renaixença «Puix parla català, Déu li'n do glòria» oposava aquest altre decasíl·lab: «Puix parla català, vege'm què ha dit». I, per això, a les especulacions dels lingüistes i filòlegs sobre l'estructura, l'evolució interna o la variació diatòpica oposava la seua preferència per la recerca del mot precís i de la construcció ajustada. El següent fragment d'una carta adreçada a Júlia Blasco el 25 de juliol de 1981, sintetitza magistralment la seua filosofia lingüística:

Quant a la «llengua, a què dones preferència, jo no m'he plantejat mai les serpentines de la «gramàtica generativa», ni les altres delícies de la «lingüística» combinada amb la «lògica». He llegit els papers adequats, i m'han deixat indiferent. Em limite a veure la llengua com un mitjà de comunicació imperfecte, però l'únic que tenim a l'abast. Cada paraula és un equívoc, i amb aquests equívocs parlen les famílies, es fan contractes, s'escriuen poemes, els jutges dicten sentències, [...] perquè, si la paraula és un do de l'espècie humana, també és la seua perillosa fatalitat. Els esquemes verbals, «cossificats», són enganyosos. Els hauríem d'esmoliar molt, amb una sintaxi clara, amb un lèxic diàfan. I això és el que ningú no vol fer. Parlen de sintagmes, de morfemes, de semàntica. La paraula, o és «poètica» o és «social». Si és «poètica», pot ser lírica o filosòfica; si és «social», esdevé cosa de precisió utilitària: Un tràmit convencional.²

Conseqüent amb aquesta idea de la llengua com a convenció, Fuster defensa per al català una articulació unitària i un model de llengua pràctic i assequible a tothom. Els textos que tot seguit citaré permeten copsar prou bé l'ideal de llengua que propugnava.

El primer correspon a una carta adreçada a Sanchis Guarnier el 25 de desembre de 1950, en què Fuster posava punt final a una sèrie d'intercanvis epistolars a propòsit de les concessions gramaticals que aquell havia reconegut en la seua *Gramàtica valenciana*. La carta començava així:

Reprendre ara el tema polèmic de la morfologia resulta fatigós, una mica enervant i tot. He mantingut sempre, sobre això, una ac-

2. BLASCO, Júlia: «Les filosofies de Joan Fuster». A: *Miscel·lània Joan Fuster*. Vol. VI. [En premsa].

titud bastant clara, i només provisionalment, i per unes suposades raons de tàctica, vaig considerar convenient de cedir-hi.³ Avui, ni les «raons» ni la «conveniència» no em semblen gens vàlides, i he decidit retornar a les meves posicions inicials. En definitiva, potser tot és una qüestió de temperament, i la meua *anima naturaliter cartesiana* no tolera, davant el problema de la llengua literària, sinó una solució «definitiva», «normal», «raonable», «lògica», «a-pintoresca», «a-dialectal», «a-historicista», etcètera. Comprenc perfectament que hi hagi valencians —tu, i tants— defensors de tot el contrari, o de gairebé tot el contrari. No seré jo qui us discutirà el dret a preconitzar l'ús de la morfologia de l'Olleria o de Joanot Martorell. Àdhuc sóc capaç de reconèixer que, en conseqüència, sou més «castissos» que jo. Ara: sincerament, no sento cap atracció pels «legitimismes» lingüístics («tal paraula o forma és *bona* perquè l'emprava Ausias March o Jaume Roig»: d'això, en dic «carlisme» idiomàtic), ni m'entusiasmen les «varietats dins la unitat»: ni, menys encara, crec en la necessitat de tenir, o sostenir, els valencians, un *accent regional* dins la literatura catalana.⁴

La impressió que deixa aquesta carta és que Fuster es pronunciava per un model de llengua uniforme, basat en el barceloní. Però no és ben bé així. Certament, propugnava una morfologia única, la practicada per Fabra. Ara bé, no era partidari de cap coloració local, ni tan sols de la barcelonina. Aspirava a un model de llengua supradialectal i modern, clar i precís. Ell mateix el definia implícitament el 1956, en presentar la llengua de Costa i Llobera com un exemple de rigor i universalitat, on la «flexibilitat i el sentit del matís que consagren l'arrel mallorquina de l'escriptor» són una invitació, no a l'*accent regional*, sinó a «la participació *viva* en el disseny unitari de l'idioma comú». Després de remarcar la pulcritud de la prosòdia costiana, Fuster conclouia que qualssevol altres observacions sobre la llengua literària del poeta mallorquí

vindrien a confirmar el fet que l'ideal idiomàtic de Costa se situava en un punt excel·lent, equidistant dels diversos localismes possibles, inspirat pel bon gust, confiat del seu seu abast nacional.⁵

3. Probable al·lusió a la seua acceptació de la normativa de l'editorial Torre (1948). Tot i considerar la *Gramàtica valenciana* de Manuel Sanchis Guarner (1950) com una fita per a la implantació del fabrisme al País Valencià, Fuster sempre lamentà les excessives concessions regionals que Sanchis hi havia propugnat i tanmateix no havia seguit mai, fins al punt que en les *Converses inacabades* de Toni Mollà (València: Tàndem, 1992, p. 21) no s'estigué d'advertir a l'entrevistador: «I fes el favor de no fer com Manolo Sanchis, que en les gramàtiques deia coses que després ell no aplicava».

4. Arxiu Sanchis Guarner. Reproduïda com a apèndix al meu estudi preliminar de l'edició facsímil de SANCHIS GUARNER, Manuel. *Gramàtica valenciana*. Barcelona: Altafulla, 1993. [En premsa].

5. «Notes complementàries», dins: «La poesia i Josep Carner». A: FUSTER, Joan, *Obres completes*. Vol. 2. Barcelona: Edicions 62, 1969, p. 112-113. El subratllat és meu.

I que aquest ideal idiomàtic era també el de Fuster, ho podem comprovar en una sèrie de notes de dietari, comentaris sobre traduccions i articles periodístics que publicà si més no fins al 1971.

De 1957, encara que apareguda el 1969, és una nota de dietari on Fuster reivindica la gramàtica com a referent neutralitzador de les diferències diatòpiques. En el cas del català, la reivindicació esdevé una necessitat imperiosa:

El català no és un idioma estabilitzat, i fins que no ho sigui, el seu risc és l'anarquia proliferadora d'anarquia comarcalista, raquítica, instintiva... De vegades, entre els escriptors del país, s'incuba un remordiment alarmant: ¿no estarem «distanciant-nos» del poble, per fidelitat a la gramàtica? La pregunta és bastant lògica. El nostre poble, en efecte, no rep la gramàtica allà on hauria de rebre-la: en píndoles didàctiques a l'escola; en formes insensibles, per mediació de la premsa i dels altres instruments de difusió mecànica. En realitat, la «gramàtica» no s'aparta massa de la llengua parlada, però tampoc no podia apartar-se'n. Si ho hem de dir tot, caldrà afirmar que la llengua viva, per contaminació del castellà i per desgast o depauperació, s'aparta de la «gramàtica». [...] A Sueca, a Perpinyà, a Maó, i a tot arreu, si volem recolzar-nos en la llengua «parlada», ho hem de fer amb un criteri selectiu. O sigui: amb la gramàtica a la mà... No tenim més remei que abraçar-nos a la «gramàtica». No sostindré, ara ni mai, que els «gramàtics» tinguin sempre raó, ni que la «llengua culta», estereotipada, sigui l'última paraula del credo. Però, fora de la «gramàtica», fora del «comú denominador» —vigent, o en tot cas, acceptable, tant per a Sueca com per a la Barceloneta, per a Andorra com per a Felanitx, per a Gràcia i per a Perpinyà—, tot són «fets diferencials»...⁶

Fuster pogué aplicar el seu ideal de llengua literària en les seues versions de diverses obres estrangeres, tasca que li permeté reafirmar-se en les seues posicions, a vegades de manera explícita, com podem observar en el pròleg a la traducció d'una obra de Johan Falkberget (1962):

El meu propòsit, en *La quarta vigília*, ha estat arribar a escriure un català «neutre», vull dir, no massa separat de la llengua viva tal com aquesta es manté, per terme mitjà, en tots els Països Catalans.⁷

Més explícit en aquest sentit, tant pel que fa al to com a model de llengua utilitzat, és el comentari que féu posar com a colofó de la seua traducció de *La pesta* de Camus (1962), on l'autor es considera

6. «Maneres de parlar». A: FUSTER, Joan. *Obres completes*. Vol. 2, p. 321-322.

7. «Pròleg del traductor». A: FALKERGET, Johan. *La quarta vigília*. Barcelona: Club Editor, 1962, p. 16.

obligat a justificar, davant un públic lector majoritàriament barceloní, algunes preferències lèxiques que aquest públic podria sentir com a valencianes:

El traductor s'excusa d'haver d'al·legar, en primer lloc, la seva procedència valenciana. Els automatismes propis de la seva llengua col·loquial, no sempre coincidents amb els hàbits consagrats de la llengua literària, potser donen a la seva prosa un matís una mica estrany al gust idiomàtic del públic de les altres terres catalanes. Confia, però, que ningú no li'n farà retret. Al cap i a la fi, si l'anomenada «llengua literària» no és una «terra de tots», on tots ens podem trobar, de què ens serviria? Qüestió distinta fóra la relativa a certes aparents o reals transgressions gramaticals, i és d'esperar que l'agudesa del lector no deixarà de relacionar-les amb la polèmica que, sorda o descarada, debaten d'uns quants anys ençà uns quants intel·lectuals catalans. El traductor no gosa entrar, ara i ací, en el fons del problema. Home tímid, cautelós o simplement escèptic per naturalesa, s'estimaria més de no entrar-hi mai. En tot cas, i ja que la cosa està plantejada, es decantaria per una solució de terme mitjà, que d'un cantó evités una mica l'encarcament del purisme ultrancer, i de l'altre eludís qualsevol risc d'anarquia. Per això, en aquesta versió de *La pesta*, ha prescindit dels *llurs*, dels *àdhucs*, dels *quelcoms*, i d'alguns altres vocables igualment fora d'ús —d'ús general, si més no—, i ha preferit *ser* a *ésser* com a infinitiu. És ben sabut que aquesta tria no contradiu els principis de la més restringida ortodòxia fabrista. Però, també per la mateixa raó última, el traductor s'ha esforçat per no excedir-se a introduir en el seu lèxic mots que no vinguin autoritzats en les pàgines normatives del Diccionari de Fabra. No li agrada gens l'expedient de substituir un arcaisme per un barbarisme. És clar que tot això resulta molt complex, i és inútil de parlar-ne sense referir-ho a exemples concrets. De tota manera, davant la majoria dels trencacolls lingüístics que presenta l'ús literari actual del català, entre l'arcaisme i el barbarisme hi ha sempre una tercera via: l'enginy de l'escriptor. Un simple gir de la frase pot salvar perfectament la disjuntiva, i el text, no apartant-se de la llengua viva, es mantindrà dins la més absoluta correcció: ni el *domine* purista, ni el lector desansiat no hi tindrien res a dir. Les circumstàncies —extraliteràries— que travessem aconsellen aquesta discreció, almenys provisionalment. El traductor no sap quants barbarismes se li han pogut escapar, sense voler-ho, en la present redacció catalana de *La pesta* de Camus. D'aquestes relliscades involuntàries, se'n peneixen contritament. Només quatre o cinc mots inadmissibles hi han estat admesos per ell amb premeditació. Els més vistosos són *cuidar* i *curar*, *decepcionant* i *clarividència*, que ha usat en les accepcions que avui tenen en el llenguatge corrent d'una gran part, si no de la totalitat, del domini català. I ben mirat, això és tot.⁸

8. «Nota del traductor». A: CAMUS, Albert, *La pesta*. Barcelona: Vergara, 1962, p. 255-256.

El 1969 reiterà —aquesta vegada en un article periodístic i amb el mateix títol que la citada nota de dietari de 1957— la necessitat d'adoptar per al català literari els mateixos criteris que fan servir les altres llengües de cultura:

Les «autoritats» de la llengua, en els nostres debats, són, habitualment, *residus*: el que deia l'àvia, el que diuen a tal poblet, el que hem fitxat a Muntaner o a Bernat Metge, el que aconsellava tal o tal altre gramàtic de fa quaranta anys. Sobretot, a base de testimonis «vius», aquests *residus* solen ser: 1) geogràfics: a Eivissa, a Besalú, a Elx, a Salses ho diuen així o de l'altra manera; 2) d'edat: els vells encara ho diuen; i 3) de classe: als ravals, a la Barceloneta, els pagesos... No hi ha dubte: la llengua, si es manté «pura», s'hi manté en les zones residuals. En les quals, altrament, també hi ha el màxim perill d'«impuresa», perquè són les més vulnerables a la mistificació ingènua. En la pràctica, si hem de jutjar pel que s'esdevé a tot arreu —amb l'anglès, amb el rus, amb l'alemany, amb l'italià, amb el castellà, amb el francès—, les llengües, en la mesura que són «vives» —i no ho són gaire—, s'articulen *contra* o *malgrat* els «residus». Fixem-nos-hi, simètricament: 1) el centre geogràfic, la «capital»; 2) els joves; i 3) ai! els «rics», o sigui, les persones *cultivades*... En el català, tot això és ambigu i contradictori. Amb la particularitat que, mentrestant, s'hi interfereixen la televisió, la ràdio, l'escola, les lectures de quiosc, que són factors que no pertanyen a la sèrie residual ni a l'altra. Aquesta ingerència és sarcàsticament dolorosa: la ignoren els uns i els altres, els del *residu* rousseauinà i els de la *norma* diguem-ne racionalista. Tots dos blocs d'opinió incorren en el pecat de *legitimisme* (aquest mot és més «vàlid» que l'altre per aquest motiu, o pel motiu contrari: perquè el trobem en Lull, en Metge o en Martorell, perquè sempre l'han dit a Benigani, a Felanitx o a Vallgorguina, perquè és d'ús entre les minories cultes i patufetitzades...). *Mentrestant*, insisteixo, el transistor i *Hola*, i la «petita-pantalla», «al·lògens», hi fan la seva. Davant d'això ja no té cap sentit un mallorquinisme, un valencianisme, un barcelonisme, una «autoritat» medieval, ni probablement el mateix Fabra pre-televisiu, pre-transistorial i pre-gairebé-tot... M'inclino a creure que les alternatives anteriorment esbossades comencen a fer-se veure en una perspectiva de caducitat: el català, si ha de ser alguna cosa, i fins i tot si ha de «ser», *tout court*, ha de tirar al dret: ni ha d'emocionar-se amb els *residus* ni ha d'escalvitzar-se a la *norma*. En la nostra societat, els *residus* —de geografia, d'edat i de classe— no poden fer res; la *norma* —el centre, uns hipotètics «joves», els lectors cultes, pujats en la lectura arcaica de papers apodíctics—, tampoc pot fer molt més... Em fa vergonya de postular un «terme mitjà», perquè els «termes mitjans» tenen molt mala premsa. Però em sembla que hi ha una via intermèdia, equidistant i equilibrada, sense acadèmic, circumstancial i permanent (permanent sense ambicions), central i perifèric... Aquí, o ací, ningú no ha guanyat la partida [...]. I cal guanyar-la... Cal trobar una fórmula que la guanyi... En definitiva, els qui escrivim en català hem de tenir, o hauríem de tenir, per «regla»

una expectativa menys apriorística i més pragmàtica. Que el senyor que escriu a Sabadell o a Manacor, a Palma o a Barcelona, pensi que ha de ser llegit —hipotèticament, si més no— a Perpinyà, a Girona, a Lleida, a Alacant. I, si és possible, pels uns i pels altres: pels vells i pels no tan vells, pels rics i pels no tan rics.⁹

Fuster identificava el «terme mitjà» que postulava amb l'ideal de llengua literària de Fabra. Són ben reveladores, en aquest sentit, les paraules que va escriure Fuster en ocasió de l'homenatge a l'il·lustre lingüista barceloní de 1963:

Després de Fabra, la normalització el català és un fet: la normalització interior, la primera i prèvia, la més urgent. Fabra ens restituïa uns esquemes gramaticals que procedien de la tradició, abraçaven la totalitat dels matisos regionals de l'idioma i proveïen la llengua d'uns mòduls regulars, útils per a totes les feines intel·lectuals. En el fons, Pompeu Fabra donava claredat i justesa a un dels més grans, i també dels més indecisos propòsits de la Renaixença: la unitat literària de la llengua. Unitat en el temps i en l'espai. En el temps: perquè, amb un tacte extraordinari i una equilibradíssima pulcritud, donava al català modern, corromput o desorientat, unes arrels vives en el noble patrimoni literari medieval, i restablia així la línia de continuïtat que la Decadència trencava. I en l'espai: perquè, sobreposant-se a les divergències dialectals i als entossudiments particularistes, feia possible la reconciliació «idiomàtica» de tots els catalanoparlants en un terreny equànime i superior. Aquest últim aspecte és, sens dubte, el més ric en possibilitats eficients. Condició imprescindible del recobriment nacional dels Països Catalans era, és, la represa de la nostra vella comunitat cultural a través de la llengua que ens fa uns. Les suspicàcies localistes, els estancaments comarcals, podien posar en perill aquesta necessària identificació i era en el camp dels malentesos gramaticals on el perill oferia majors perspectives de fracàs. Fabra va saber donar-nos una solució, dins la qual tots els qui parlem català ens sentim còmodes. De tant en tant, uns o altres, han tractat de deformar la visió exactament nacional de Fabra: els uns adoptant-lo com a bandera d'un barcelonisme —diguem-ne barcelonisme— exclusivista; els altres, rebujant-lo o discutint-lo, també, com a «barcelonista». Són interpretacions tendencioses i superficials. Fabra es col·locava en un punt, a partir del qual les seves solucions resultaven igualment vàlides per a la gent de tots els Països Catalans.¹⁰

9. «Maneres de parlar». *Serra d'Or*, núm. 116 (maig 1969), p. 41. L'article, indirectament, es fa ressò de diverses polèmiques lingüístiques del postfabrisme, datables entre 1957 i 1971, en les quals s'arribà a insinuar el problema de la «llengua literària», que tant preocupava Fuster. Cfr. SOLÀ, Joan, «Polèmiques lingüístiques del postfabrisme». A: *Del català incorrecte al català correcte: Història dels criteris de correcció lingüística*. Barcelona: Edicions 62, 1977, p. 137-161.

10. *Record de Pompeu Fabra*. Perpinyà, 1963, p. 42-43.

A pesar d'haver-se manifestat sempre «partidari d'un ús gramatical únic i exclusiu. El del senyor Fabra, que al cel sia», en la «Introducció» a les seues *Obres completes* —d'on provenen aquestes paraules— Fuster admet que alguns dels seus llibres «van mantenir la tònica, no dialectal, però sí local —si puc fer aquesta distinció—, valenciana», consistent en l'ús d'un «paradigma morfològic parcialment distint del barceloní codificat per Fabra, i un modest repertori lèxic», i això perquè

les determinants socials en què he hagut de moure'm, molt complexes, m'han decantat, i continuen decantant-me en ocasions, a militar tímidament en el particularisme lingüístic valencià [...]. Les concessions particularistes són, o em semblen, plausibles en la mesura que resulten eficients —entranyables i suggestives— de cara a un públic que, per herència de segles, i sense cap contrapès pedagògic, comparteix uns prejudicis emotius impossibles de desdenyar. Aquests prejudicis, no hi ha hagut manera humana d'esvair-los, encara: cal tenir-los en compte, i rectificar-los de mica en mica.¹¹

Ara bé, en un article de 1971, Fuster aclareix que, després de la publicació de «les *Gramàtiques* de Carles Salvador i de Manuel Sanchis Guarner, tan diferents en el propòsit i, en definitiva, tan coherents en l'estímul», l'ús de

la «teua» i la «meua», com «cante» i «diga», i les altres minúcies, adquirien un altre sentit, en el nou context: vam procurar que aquestes mínimes «dissidències» tinguessin una justificació en els clàssics, i que, en comptes de ser un tret de separació, fossin una referència històricament unitària.¹²

Tanmateix, amb motiu de l'edició de les *Obres completes*, Fuster decideix tirar pel dret i adoptar la llengua literària del català modern, tot i que

l'han fet els «barcelonins» amb una notòria indiferència respecte a la possibilitat de tenir lectors a Elx, a Maó o a la mateixa Tortosa. Però això és un altre assumpte, que no hem de debatre ací. De tota manera, Pompeu Fabra havia traçat les línies mestres d'una solució universalment acatable en tota l'àrea idiomàtica. A partir d'ella, tornava a ser factible d'escriure «en català» des de Sueca. Fabra en mà, he volgut escriure com un valencià del segle xx hauria d'escriure.¹³

11. *Obres completes*. Vol. 1. Barcelona: Edicions 62, 1968, p. 17.

12. «Dificultats valencianes (i 2)», *Serra d'Or*, núm. 143 (agost 1971), p. 29.

13. *Obres completes*. Vol. 1. Barcelona: Edicions 62, 1968, p. 18.

La mateixa insistència en la necessitat d'una llengua «acatable en tota l'àrea idiomàtica», però ara posant èmfasi en la necessitat que aquesta unitat la reflectís també la llengua col·loquial, la trobem expressada en un combatiu article de 1980:

El català és un idioma amb mala sort. De les tènues diferències dialectals que Ramon Muntaner desdenyava en la seua època, hem caigut en el fraccionament dialectal més primari. Amb una demografia petita, si, damunt, hi afegim una suposada «llengua estàndard» que ja no val per a Tortosa o per a Lleida, ni menys encara per a les Illes o el País Valencià, ¿on anirem a parar? Mentre el joc siga estrictament «literari», no tindrà gaire importància. M'imagine que Foix o Espriu, llegit a València, són com l'Estellés llegit a Barcelona: hi ha un «localisme» magnífic en els versos d'aquests tres senyors. Però l'idioma no se sosté amb les cimes de la lírica: la seua unitat ha de ser, sobretot, col·loquial, i a un nivell que afecta la mateixa literatura. ¿Qui s'ha preocupat fins ara de trobar el punt dolç que facilite la recuperació «unitària»? Ja sé que els obstacles, de fonètica sobretot, i de lèxic, i de morfologia, són penosos. Alguns consells, com els de Joan Coromines, donats als grups teatrals de Barcelona, em semblen un error: els farien créixer; serà també convertir el català en un idioma municipal i fomentarà el cantonalisme.

Un cantonalisme que ensenya l'orella, novament, estimulat des de Madrid. La tàctica, ja vella, consisteix a erigir un «valencià» i un «mallorquí» [...]. Les llengües «imperials», a través d'escoles, de micròfons, de diaris o revistes de gran circulació, han establert una *koiné* potable: vàlida per damunt els estrats socials i les divergències geogràficament constatades [...].

No m'atreusc a expressar la meua opinió sobre el particular. Vindria velada per objeccions d'experiència. Però la conclusió fóra que la dificultat no és insuperable: que la *koiné* —¿no la va aconseguir Pere el Cerimoniós, amb la seua Cancelleria, que eren quatre gats d'escrivans i escriptors?—, una *koiné* acceptable de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó, pot ser factible. I si no ho és, pleguem.¹⁴

Fuster torna a expressar la preocupació per la unitat de la llengua com a garantia de la seua «normalitat» —és a dir, la mateixa idea central de les seues paraules en l'homenatge a Fabra de 1963— en el pròleg a la reedició, en facsímil, de les *Normes d'ortografia valenciana*, és a dir, les *Normes* de Castelló, que publicà l'Ajuntament de València el 1933:

14. «Per una cultura catalana majoritària», publicat a la *Nadala* de 1980 i reproduït, amb valencianització ortogràfica, sota el títol d'*Ara o mai*. València: Eliseu Climent, 1981, p. 48-50.

Davant la perspectiva d'unes «Normes» que podien tornar una estabilitat «normal» a l'idioma, poques van ser les inhibicions. En la pràctica, també van acatar-les —amb més bona fe que coneixement— les publicacions d'abans del 36. Les diferències van ser mínimes. Després del 39, la instauració de les «Normes de Castelló» van progressar, tant des d'una revista fallera com *Pensat i fet*, com des de les primeres editorials cultes (Editorial Torre, de Xavier Casp i Miquel Adlert, Lletres Valencianes, Sicània, etc.).

Tot s'ha de dir: les «Normes de Castelló», tal com van ser acceptades, van ser «un acord transaccional», i en la mateixa «declaració» que les justificava obriren la possibilitat d'«anar rectificat i millorant» el sistema adoptat. Això s'ha fet. Les «regles» sumàries que s'aprovaren a Castelló el 1932 han tingut, després, les «rectificacions» i les «millores» que una concepció més dinàmica de l'idioma han facilitat lingüistes, poetes, narradors, assagistes, erudits, economistes, antropòlegs, pedagogs, geògrafs, dramaturgs... Una llengua com la nostra, afligida per una depauperació secular i per l'hostilitat oficial d'uns règims centralistes, només pot salvar-se a través d'un intent dignificador radicalment assumit per la societat. I en això no podem fer concessions. Hem de pensar què ha estat i què és el resultat de mig segle de les «Normes de Castelló». No podem renunciar a tot allò que havíem començat a aconseguir amb les «normes»: la «normalitat». ¹⁵

Tot l'èmfasi en la unitat, en uns anys que començava a ser combatuda per raons extralingüístiques, Fuster era ben conscient que els camins que hi haurien de conduir no sempre són tan drets com seria desitjable. Per això, en el pròleg que accedí a escriure per a encapçalar l'edició de les actes d'unes Jornades sobre la Llengua als Mitjans de Comunicació Valencians, no s'estava de recomanar una prudència flexible en l'aplicació de models de llengua estàndard:

S'ha polemitzat entorn dels usos del català en els mitjans orals de comunicació, i la participació valenciana, potser perquè no podia ser d'una altra manera, hi ha estat minsa o només incidental. El tema, regionalitzat al Principat, i sense interès ni imaginació per conferir-li l'abast que li hauria calgut, continua inèdit per a nosaltres, i amb unes dificultats sobreafegides. Crec que, una vegada més, hem tornat a perdre, tots, els d'allà i els d'ací, el tren de la història, com sol dir-se: tots, alhora, en som responsables. Siga com siga, si hem de discutir les condicions concretes del «valencià», convindrà que ho fem des d'unes premisses clares respecte al futur de l'idioma i amb la voluntat d'extraure'n la màxima eficàcia [...].

15. *Normes d'ortografia valenciana*. València: Ajuntament, 1933. Reedició facsímil per l'Ajuntament de València, maig de 1982, p. v-vi.

Per desgràcia, no podem afirmar que l'actitud col·lectiva dels valencians —dels valencians «valenciano-parlants» almenys— de cara a la seua pròpia llengua siga d'una «lleialtat» excessiva, i això ha repercutit i repercuteix en les mateixes temptatives institucionals de recuperació lingüística. No sense raó s'ha argüït, enfront de certes crítiques a la despreocupació «vernacular» dels mitjans de comunicació valencians, que no hi ha hagut «pressió» social suficient per rectificar la tàctica. En efecte, no hi hagut prou «pressió social».

I en dir «pressió social», ho faig amb les majors evidències. La que podia haver existit, pensant en una televisió assequible, ha quedat desviada per l'opció normalment més fàcil: el recurs als repetidors de TV3, «la catalana», que són la substitució lògica però inhàbil d'allò que hauria d'haver estat una «política de llengua» impulsada des de fora de les conselleries i els ajuntaments. La incidència lingüística de TV3 al País Valencià, calculada damunt la minoria cultural irreductible i damunt la majoria fascinada per una qualsevol pilota fluctuant, no pot donar massa de si: o plou sobre banyat, o és simple episodi visual. Les eternes qüestions del «dialecte», que van de la fonètica als idiotismes més superflus, es perpetuen, o poden perpetuar-se, actualment, a través de la maquinària professional i de les fatalitats del mercat publicitari. L'alternativa d'una televisió regional valenciana, davant la televisió regional del Principat, és tècnicament inevitable, per més «repetidors» que arriben a multiplicar-se. TV3 continuarà en la seua línia «pitarresca» a estones, i noucentista de tant en tant, i la hipotètica TVV, si gosa parlar com encara parlem, haurà de decidir precisament el «com»: quina mena de català, de valencià, triarà [...].

Tanmateix, en la línia de modèstia a què estem abocats, la d'una potser última trinxera de resistència, un parell de referències bàsiques se'ns fan inesquivables. La primera: la unitat de la llengua. Perdre-la de vista seria condemnar definitivament el «valencià» a l'extinció ràpida i absoluta. L'altra: la identificació de l'oient o del televident amb el tipus de llenguatge que se li subministre. [...] La via justa, al País Valencià, al marge dels papers selectes i de cara a una acceptació majoritària, hem de trobar-la amb una prudència flexible.¹⁶

En l'exposició que acabe de fer he procurat, tant com he pogut, deixar parlar Joan Fuster, amb la convicció que era la millor manera de fer-lo present en aquest acte de recordança i d'homenatge. Les circumstàncies externes expliquen la diversitat de centres d'interès del nostre assagista en relació amb la vida i el destí de la nostra llengua:

16. FERRANDO, Antoni [ed.]. *La llengua als mitjans de comunicació*. València: Institut de Filologia Valenciana, 1990, p. 11-14.

en temps de la II Dictadura, no podia haver-hi altra preocupació que la llengua literària; en els anys de la II Restauració monàrquica s'imposava cridar l'atenció sobre la llengua col·loquial i l'estàndard. La diversitat d'insistències, però, no amaga una convicció ferma i inalterada, que farà pública, com si fos l'expressió de la seua darrera voluntat cívica, en la seua última intervenció no acadèmica realitzada al Principat. Em referisc a les darreres paraules de la seua conferència «Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans», que pronuncïa en el marc de les *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana* (1982), paraules que, tot i no estar centrades en la llengua, les hi podem aplicar, atès que per a ell manté la seua plena vigència el lema «la nostra pàtria és la nostra llengua».¹⁷

Ací, i entre nosaltres, només és nacional allò que abraça tots els Països Catalans. Que cada «regionalisme» hagi de passar per les baquetes del seu entorn particularista és una altra cosa, i cadascú farem el que podrem. Però, *per a tots els catalans, per a tots els catalanoparlants*, només hi ha una resolució clara: facin versos o novel·les, quadres o escultures, música o història, economia o urbanisme, política o política, la disjuntiva final és aquesta. O Països Catalans o «regionalisme» en el mal sentit de la paraula. És la conclusió a què he *aplegat* després d'una llarga i complicada experiència. I en aquest punt és on volia *arribar*.¹⁸

Deia al principi que l'única passió noble que Fuster reconeixia tenir era la d'haver-se apassionat fins a l'obsessió per la vida i el destí del nostre poble. Els textos que acabe de llegir en donen testimoniatge fefaent. Potser no tothom subscriurà algunes de les seues afirmacions o se sentiran còmodes amb alguns dels seus adjectius, però crec que ningú no podrà posar en dubte la perspiciàcia i la pertinència dels seus tocs d'atenció i el compromís cívic i intel·lectual d'un home extraordinari que ha consagrat tota una vida al servei de la dignitat i la llibertat, és a dir, de la normalitat del nostre poble.

Antoni Ferrando
Membre de la Secció Filològica

17. *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1983, p. 311.

18. *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1983, p. 315. Fuster hi fa una identificació doble: una de caire ideològic (*catalans = catalanoparlants*), i l'altra de caire lèxic, entre un valencianisme actual i el sinònim més comú (*aplegar = arribar*). El subratllat és meu.

Joan Fuster, escriptor

Fuster, en un dels seus aforismes, diu: «Literatura *engagée*; em fa la impressió que tot allò que no és literatura de ressentiment és només literatura de consentiment». I en una altra sèrie d'aforismes va arrodonint la seva idea de la literatura. Per exemple, diu que «els llibres no supleixen la vida, però la vida tampoc no supleix els llibres»; o bé diu: «Un home feliç no sent necessitat d'expressar-se», o bé encara diu: «Consell a mi mateix: que cada paraula teva sigui, almenys, una reticència». Per això, la idea de literatura de Fuster es podria resumir en una sèrie de contraposicions, que són, d'una banda, el ressentiment i el consentiment; de l'altra banda, el llibre i la vida; de l'altra banda, la felicitat i la infelicitat i, finalment, la idea de *venjança*, perquè diu: «Escriure, fer literatura, és tot això que vostès diuen i, a més a més, una forma de venjança».

Fuster necessita, per tant, un oponent, necessita un enemic que l'estimuli —com diu ell, «per corrompre'l». I a la vegada, i com a conseqüència d'això, Fuster condemna la literatura com a diamant; diu: «Sí, Paul Valéry està bé; però els diamants no són comestibles». De fet, en un assaig sobre poesia publicat molt al començament de la seva vida d'escriptor, definia la poesia com a punt més dolç de la literatura, i a la vegada la definia com un estat tèrmic del llenguatge; però «el llenguatge», diu, «suposa un contingut, al capdavant», diu, «és una fusió de significat i de significant».

Fuster va començar la seva carrera d'escriptor fent de poeta i, encara, fent de poeta diamantí. Però, Fuster no era un líric, no era un metafísic; sinó que era, com diu ell, un escèptic, és a dir, era un tipus racionalista i raonable, i, per tant, un tipus dubitatiu, reticent i tolerant. Crec que, en aquest sentit, és molt interessant un fragment del *Diccionari per a ociosos*, en el qual descriu «l'escèptic» des de diversos punts de vista: des del punt de vista intel·lectual, des del punt de vista moral des del punt de vista social, des del punt de vista polític i des del punt de vista literari. En llegiré només dos fragments: el que fa referència a l'escèptic com a intel·lectual i el que fa referència a l'escèptic com a escriptor, perquè, de fet, són una mena de reflex del que és ell mateix o de com es presenta ell mateix. Diu: «Aspecte intel·lectual de l'escèptic o de l'escepticisme»; diu: «Els escèptics són sempre, i per definició, persones raonables, enraonades; es posen cautelosament al costat de la raó, i per això solen tenir raó, o dit d'una altra manera, dubten i encerten». I en l'aspecte literari diu: «L'escepticisme és incompatible amb la poesia lírica, amb l'oratòria —sagrada o profana— i amb la metafísica. Si l'escèptic intenta fer versos, li sortiran pedestres i àcids; si intenta pronunciar discursos,

caquejarà —per indecís o per escrupolós—; si intenta elaborar disquisicions sobre l'ésser, acabarà burlant-se'n.»

En el fons, doncs, hi ha en l'activitat literària de Fuster una mena d'oposició entre el lirisme i l'escepticisme, entre el racionalisme i la metafísica, entre el que en podríem dir «la necessitat» i l'autonomia de la forma. Per això, molt aviat va deixar d'escriure versos i es va convertir en un escriptor d'idees que va treballar en dues direccions: la història i l'actualitat. Fuster és, a la vegada, un historiador que treballa en funció de l'actualitat i un observador de l'actualitat que treballa en funció del passat. El centre d'aquesta doble direcció, d'aquesta doble activitat, és l'home, l'home i el que l'envolta. Així, marca tres grans camps de reflexió: en primer lloc, el que podríem dir-ne «la filosofia del comportament», la filosofia de la conducta; en segon lloc, la creació de l'home, és a dir, la cultura, i més en concret, la literatura i l'art, i, finalment, el país. Abans he recordat un fragment del *Diccionari per a ociosos* perquè era com una mena d'autobiografia, de declaració de principis, personal, a través del concepte global d'*escèptic*. I ara m'agradaria recordar-ne un altre que jo he manejat moltes vegades, i que és el concepte d'*intel·lectual*, sobretot identificat amb Erasme.

Penso que la figura d'Erasme és, en el fons, el punt de partida de tota la seva activitat com a escriptor d'idees. D'entrada, ja ens diu que Erasme avui és il·legible —cosa en la qual deuen coincidir la majoria dels ciutadans del planeta—; però, en canvi, diu que l'important és la figura, perquè la figura dóna les pautes del que és un intel·lectual del seu temps —i quan dic «del seu temps» vull dir dels anys cinquanta, que és el moment en què escriu aquest fragment, recollit primer en el *Diccionari per a ociosos* i després recollit en el *Diari*. Per quines raons? En primer lloc, perquè Erasme va viure en un moment difícil, en un moment dividit per la praxi revolucionària; de fet, Erasme i, en el fons, qualsevol intel·lectual de la segona postguerra mundial (ell mateix), havien de mantenir la seva independència enfront de fraccions en lluita, de fraccions disposades no només a engolir-se les unes a les altres, sinó també a engolir aquell intel·lectual, aquella persona que intentava d'entendre les raons d'un costat i de l'altre.

En segon lloc, Erasme és un intel·lectual identificable amb un intel·lectual modern, perquè és un home que es planteja els problemes de la subsistència, i perquè, aquests problemes de la subsistència, no els resol de manera heroica; un intel·lectual no és un heroi.

I, en tercer lloc, i sobretot, perquè l'intel·lectual —Erasme—, l'intel·lectual —ell—, es proposen defensar la cultura i, sobretot, la lli-

bertat de la cultura. I aquí és on fa una frase que em sembla molt determinant: «Erasmè», diu, «més que no pas Luter, és el representant d'un veritable "lliureexamen", en el sentit que aquesta fórmula adopta en el camp laic de la intel·ligència. Erasmè és, per tant, el primer intel·lectual laic i, per tant, és el primer intel·lectual lliurepensador».

A partir d'aquesta visió d'ell mateix i d'aquesta visió de l'intel·lectual vehiculada a través de la figura d'Erasmè, Fuster assumeix unes tradicions molt concretes de reflexió. En primer lloc, l'humanisme moral francès, és a dir, Montaigne, és a dir, la Il·lustració i, si volen, fins i tot Stendhal. És curiós, en aquest sentit, remarcar que Fuster no s'interessa en absolut per la tradició britànica, per la tradició anglesa, quan, en el fons, era una tradició relativament semblant a la seva, sobretot una de tipus pragmàtic i escèptic davant de les grans idees. En un moment determinat, Fuster va sentir un cert interès per Bertrand Russell, per exemple, per Ayer, però de fet, és una tradició que queda al marge del seu camp de treball. I el mateix podríem dir d'Alemanya; evidentment, Alemanya és una tradició més metafísica, però la gran tradició especulativa alemanya queda també absolutament al marge.

Primer, doncs, l'humanisme moral i, encara, francès. En segon lloc, la tradició de pensament castellana d'aquest segle: el 98, Américo Castro i Ortega y Gasset. A vegades, per oposar-s'hi per raons nacionalistes, per raons fins i tot —diria— racionalistes, com en el cas d'Unamuno, o el mateix cas d'Ortega; però l'empremta del pensament castellà d'aquest segle xx és molt important damunt de la seva obra.

Primera tradició, la francesa; segona, la castellana contemporània, tercera, la catalana, representada sobretot per Eugeni d'Ors, Gaziell i Josep Pla. Fuster va ser un dels primers que va reivindicar, des del camp català, la figura d'Ors. Quan va morir Ors va fer un article que va produir una gran polèmica a l'exili, i des d'aquell moment Ors s'ha anat incorporant dins els paràmetres del que és la cultura catalana. I, d'altra banda, va formar grup amb Gaziell i Pla en un moment determinat, en el moment que es va fer precisament la sèrie AC, que és el moment en què Gaziell, Pla i Fuster estan en relació amb el món del tèxtil barceloní i es converteixen en els seus creadors d'opinió.

Francesa, castellana i catalana, i, des del punt de vista de l'historiador, assumeix la tradició iniciada per Rubió i Balaguer, per Vicens Vives i per Pierre Vilar. Però jo diria que aquesta assumpció d'aquestes tradicions no quedaria del tot acabada si no tinguéssim en compte dues grans propostes d'aquest segle, que són, d'una banda, l'exis-

tencialisme i, de l'altra banda, el marxisme. L'existencialisme, sobretot en els seus anys de formació; el marxisme en un moment determinat de la seva vida. Però molts dels temes, moltes de les obsessions, molts dels seus mecanismes d'enfocament de l'actualitat no es poden explicar sense, d'una banda, Sartre, el compromís sartrià, i, de l'altra banda, el marxisme. Però tan important, en l'obra de Fuster, és el sentit de l'obra com ho és la forma; tan important és el pensador com ho és l'escriptor; perquè, com ell diu en un dels aforismes, «la primera obligació d'un escriptor és de fer-se llegir». I aquesta va ser, certament, una de les seves grans obsessions: fer-se llegir.

Si jo hagués d'intentar sintetitzar —com estic sintetitzant al llarg d'aquesta intervenció— quins són els trets de la forma Fuster, jo diria que els trets són tres: en primer lloc, la fragmentarietat; en segon lloc, la varietat, i, en tercer lloc, la unitat de discurs.

Evidentment, hi ha hagut sempre una literatura fragmentària des de l'època de Marc Aureli; però, de fet, quan pensem —en la tradició moderna— d'una literatura fragmentària, d'una literatura que no pretén ser sistemàtica sinó donar fragments d'un possible sistema, hem de partir de Montaigne i, sobretot, en el cas de Fuster, hem de partir dels romàntics: hem de partir, d'una banda, de Schlegel i de Novalis i, de l'altra banda, de Joubert i, sobretot, de la gran tradició que culmina, en un moment determinat, amb l'obra de Nietzsche. «Fragmentarietat», per tant.

En segon lloc, «varietat», «varietat enciclopèdica». Només que agafem qualsevol dels conjunts de fragments de textos de Schlegel i de Novalis, veurem també que aquest enciclopedisme: és la manera d'integrar al món del llibre el que és el món de la vida, perquè «si la vida no supleix el llibre, tampoc el llibre no supleix la vida».

I, finalment, la unitat de discurs; unitat de discurs que ve d'un punt de vista que es remarca ja des del començament dels seus aforismes. Recordeu, diu: «Ja coneixeu el cèlebre aforisme grec: "Joan Fuster és la mesura de totes les coses". Joan Fuster, el *jo*. Abans he parlat de l'home i el seu voltant; aquest home, en el fons, es redueix al *jo* i a les seves relacions amb tot el que podríem dir-ne el *no-jo*. Però, aquest *jo*, aquesta exploració del *jo*, aquest *jo* centre de l'univers, no és un *jo* monolític, sinó que és un *jo* en constant estat d'evolució, i això és el que no s'ha estudiat mai en Fuster: és l'evolució des dels seus primers textos fins als últims. Sempre s'ha donat un Fuster monolític, un Fuster sense esquerdes, un Fuster sense canvis —admetent, fins i tot, la idea de contradicció, que ja és una idea que està dins el mateix discurs.

Jo diria que, a grans trets, hi ha una gran evolució dins d'aquesta unitat de discurs en el cas de Fuster; des d'uns primers assaigs més aviat de tipus culturalista i moderat, molt a la manera d'Ortega i d'Ors —sobretot d'Ortega, però també d'Ors—, i una transformació creixent que es produeix al voltant dels anys 60, 61 i 62 cap a unes posicions cada cop més agressives, més provocatives contra tot i contra tothom; perd la moderació, perd el culturalisme i accentua els aspectes més de tipus agressiu i més de tipus, en aquest cas, nacionalista.

Per això Fuster ha utilitzat les formes clàssiques d'aquestes tradicions que ell assumeix; per exemple, l'assaig, l'assaig com els d'Ortega; per exemple, *El descrèdit de la realitat* o *Les originalitats* —a més a més, en alguns casos, com el de *Les originalitats*, partint concretament de textos d'Ortega—, i a la vegada, l'article periodístic com l'Ors, o bé l'estudi erudit, com Rubió i Vicens. Però Fuster no ha oblidat mai que es dirigeix a un públic que necessita sacsejar-lo perquè llegeixi, perquè només en la lectura s'acomplirà el fet literari. I aleshores, s'inventa el recull o transforma una sèrie de formes ja existents no canonitzades —per dir-ho així— o molt canonitzades, per exemple, el dietari o l'aforisme. De fet, el dietari i l'aforisme són les dues formes més rendibles d'expressió, perquè són les formes subjectives, són les formes fragmentàries i són les formes variades, és a dir, són aquelles que realment realitzen el seu esquema de forma literària. Però, al costat d'aquestes, d'altres formes: per exemple, el diccionari a la manera del diccionari filosòfic de Voltaire, el *Diccionari per a ociosos*; el poema, el poema en prosa o vers, no ja de la manera diamantina del començament, sinó utilitzant-lo per a altres usos, per exemple, per a catàlegs de pintors com el poema sobre el publicat en el catàleg de l'exposició d'Arranz Bravo i Bartolozzi, o un altre presentant una carpeta de serigrafies —el famós poema de Rabelais publicat dins el *Dietari*. I, després, la guia turística; la guia turística, que en alguns casos s'ajusta perfectament als cànons del gènere, però que en altres casos el transforma tan completament que arriba a ser objecte —com tots vostès ja saben— d'una crema pública a les falles d'un any determinat.

El 1953, en el pròleg a la *Terra en la boca* de Fuster, Josep Vicenç Foix deia unes paraules que em sembla que són un perfecte epíleg per a aquesta breu intervenció meua. Deia: «En Joan Fuster ha escrit els seus versos» —aquí hauríem de substituir «versos» per «assaigs», per «textos»— «en substància valenciana i vocabulari universal».

Fuster no ha deixat mai de ser valencià, de pensar i actuar com a valencià, però des de l'òptica valenciana ha sabut escriure per a tot el

públic del país i de fora del país. Fuster, sense deixar de ser valencià, ha estat català i ha estat universal.

Joaquim Molas
Membre de la Secció Històrico-Arqueològica

Ideari polític de Joan Fuster

L'any 1984, quan fou conferit a Joan Fuster el doctorat *honoris causa* de la Universitat de Barcelona, doctorat que va ser proposat per la Facultat de Geografia i Història, vaig ser designat per tractar, en el discurs de resposta, d'«Història i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster». Allà intentava de fer veure que la història era una de les maneres més habituals que tenia Joan Fuster d'aproximar-se a les coses i als problemes.

Avui, en circumstàncies que la seva absència definitiva fa irremeiablement tristes, em toca parlar de l'ideari polític de Joan Fuster. Deixeu-me dir d'entrada que Fuster no és pròpiament un ideòleg —encara que la seva obra està pleníssima d'idees— i menys encara és un pensador polític; tampoc no sóc ningú per glossar idees d'altri o el pensament polític d'un escriptor. Llevat de la consideració dels Països Catalans com a unitat nacional i expressió d'una voluntat de futur, moltes de les idees o opinions polítiques de Fuster estan disperses en la seva obra, no es troben formalment desenvolupades; sovint són només idees insinuades, incisos dins d'un discurs que, en treure'ls del seu context, poden perdre el sentit que tenien. Per exemple, quan diu: «El poder canvia de mans, però rarament vacil·la», i a continuació pregunta: «Estat totalitari? No és, això, una tautologia?» Davant d'aquest interrogant, ens és lícit a nosaltres deduir que en Fuster hi ha un real àcrata? Jo crec que no. En canvi, quan accepta que ell és un liberal addicte al Manifest Comunista —cosa que pot semblar una contradicció o una *bou-tade*—, sí que reconeix la influència que el pensament de Marx ha tingut damunt d'ell i, en general, sobre amplis sectors de la intel·lectualitat europea.

En l'obra de Joan Fuster les idees polítiques afloren sovint incidentalment després d'exposar problemes, problemes culturals —per exemple, el bilingüisme; per exemple, la qüestió de noms, la denominació unitària del país o la denominació *País Valencià*— problemes que demanen solucions polítiques; llavors es produeix l'anàlisi política d'una situació i la proposta d'unes solucions també polítiques.

Segons el meu coneixement —i no voldria passar per ser un «fusterià» en el sentit de retenir tot el que he llegit de Fuster o haver-lo estudiat d'una manera sistemàtica—, jo diria que el primer escrit que planteja qüestions polítiques de Fuster és un article titulat «València en la integració de Catalunya», publicat en una revista de l'exili l'any 1950. De fet, en aquest article acusa de deixadesa els polítics i els intel·lectuals catalans per haver oblidat els valencians a l'hora del re-

dreçament del país; aquestes afirmacions seran repetides al llarg de diversos punts de la seva obra.

Fent un salt, voldria fer algunes consideracions sobre l'obra més coneguda d'ell, *Nosaltres, els valencians*, obra que va ser publicada l'any 1962, de manera que quan va morir Joan Fuster tenia trenta anys. Havien passat trenta anys, però, com ell mateix reconeixia, «si ara hagués d'escriure un llibre com aquest no diria altra cosa». S'han fet alguns estudis puntuals...» —que molts d'ells obeeixen a un estímul del mateix Joan Fuster, encara que sigui a través de la Universitat de València— «...s'han fet alguns estudis puntuals», deia, «que matisarien algun aspecte del llibret; però l'esquema bàsic, els fonaments, la formació central, continuen sent vàlids, per mi, avui». I això fou dit en *Les converses inacabades*, unes setmanes o uns mesos abans de la seva mort.

De la lectura de *Nosaltres, els valencians*, se'n poden deduir les següents constatacions:

Primera —llegeixo literalment—: «Els valencians no hem deixat d'ésser una gent enèrgicament diferenciada, i l'atonía no és pas una de les nostres característiques col·lectives. L'aparença d'estar passant per una etapa d'assimiliació a certes vagues superestructures estranyes es veu desmentida per les realitats més sòlides i vidents: els condicionaments materials estrictes del país i la sedimentació històrica que ens afaïona en són la millor prova». És a dir, segons Fuster, el passat i el present, la història i la vida quotidiana han fet dels valencians un poble definit, afaïonat, singular.

Segona constatació: «Som un poble anòmal, els valencians. Però les anomalies d'un poble no són fortuïtes; mai, tampoc, no vénen solament provocades per la crisi d'una generació ni per l'aleatòria deslleialtat d'unes oligarquies» —tema en el qual reincidirà sovint. «Tenen llur origen en zones més internes i en mòbils més incisius de l'ésser col·lectiu, en els quals, altrament, atzars, generacions, oligarquies també tenen llur part». Poques vegades ha estat exposada d'una manera tan concisa la interacció i subordinació dels diversos factors històrics que expliquen una determinada situació passada o actual. Si Fuster denuncia les anomalies i malalties col·lectives dels valencians és per tal de poder-les superar. «Aclarir-ne l'entrallat», diu, «i evidenciar-ho en la seva influència per a l'esdevenidor serà una tasca útil i terapèutica», la terapèutica necessària a tota «decisió de futur.»

La tercera constatació —aquesta afecta l'aspecte idiomàtic—: «Entre dues llengües es planteja la disjuntiva del nostre poble. I s'hi planteja

no sols pel que la llengua suposa en ella mateixa —una història, una cultura passada i present, una forma d'ésser—, sinó igualment pel que representa d'opció civil de cara al futur. [...] La “trajectòria” que se'ns imposa, la sola que pot salvar-nos com a valencians, no cal dir quina és. Hem de tenir la decisió [...] d'inscriure'ns-hi. O això, o el buit social més absolut, el desert, el no-res.»

Quarta constatació: acceptant el mot *català* en el sentit més ampli, que, segons ell, abraça tots els pobles de llengua catalana, els valencians són vers catalans —com diria Muntaner—, i segueix dient Fuster: «La nostra realitat regional hi té el seu lloc, com la del Principat i la de les Illes. Fill d'un empelt català en la faixa litoral del sud de l'Ebre, el País Valencià no desment aquest origen: més encara, “és” en tant que el perpetua en les seves concrecions locals. Dir-nos “valencians”, en definitiva, és la nostra manera de dir-nos “catalans”. [...] Voler-ho ignorar, o deformar-ho amb arguments capciosos, equivaldria a interceptar el camí d'una comprensió sincera del “cas valencià”. Un del més lúgubres errors dels polítics indígenes del XIX i del XX» —«i indígenes», afegiria jo, d'acord amb altres textos de Joan Fuster, «tant del País Valencià com del Principat»— «ha estat justament d'haver desconegut la gravetat d'aquest punt.»

Com a corollari que enllaça totes les anteriors constatacions, l'afirmació que el futur, «únic i normal», dels valencians no pot ser altre que els Països Catalans, i que és en ells, «en tant que comunitat supraregional, on ha de realitzar-se llur plenitud de poble». Dit d'una altra manera, i recollint un text més recent del mateix Fuster: «qualsevol reivindicació *valenciana*, i *nacional*, possible, passa pel camí d'uns Països Catalans convergents, cada un d'ells partint de la seua especificitat». I, glossant el conegut exemple de la mata de jonc que al principi del segle XIV contava Ramon Muntaner —que per en Fuster és el català més *complet* que registra la història—, Fuster insisteix sobre la necessària unitat dels Països Catalans, i diu: «La idea dels Països Catalans és alguna cosa més que una flatulència romàntica, com algú podria creure. És una “obligació moral” [...]. És, al mateix temps, una precaució salvadora: *in unitate virtus*. La corda que lliga la mata de jonc —la unitat— és l'únic camí que ens queda, si volem subsistir com a poble: valencians, “catalans” i balears. “E si en llevats la corda, de jonc en jonc la trencarà tota un fadrí de vuit anys, que un sol jonc no hi romandrà”. I qui pugui i vulgui entendre, que entengui», acaba dient Joan Fuster, que potser no fou més explícit perquè l'any 1962 no es podia dir fàcilment tot allò que hom pensava.

Aquestes són les idees cabdals, les «conviccions» —allò que deia Fuster, que amb tres o quatre n'hi ha prou— que tenia sobre els Països Catalans. Algú, potser amb un gest menyspreador, dirà: «Fuster era un nacionalista valencià»; un altre potser dirà: «Fuster era un pancatalanista» —i no solament ho era sinó que ho proclamà en més d'una ocasió—, i, uns tercers, potser més malintencionats, diran que era un agent a València de l'imperialisme català. Tant se val! El que era Joan Fuster —com confessa ell mateix, i els seus textos ho corroboren— era un home —i aquí s'ha repetit— «apassionat fins a l'obsessió per la vida i el destí del meu poble».

Posar-li l'etiqueta de «nacionalista» és cosa que no es pot fer sense algunes cauteles. Per començar, sabem que el mot no entusiasma —literal, «no entusiasma» Joan Fuster. I diu: «més d'un cop ho he dit i redit» —això ho escriu en *Un país sense política*, l'any 1976—: «a tot estirar, sóc nacionalista en la mesura que m'obliguen a ser-ho; l'indispensable i prou, perquè ben mirat» —continua dient—, «ningú no és nacionalista sinó enfront d'un altre nacionalista, amb bel·ligerància sorda o corrosiva per evitar senzillament l'oprobri o la submissió. Hi ha qui es veu forçat a ser nacionalista i ho confessa. Hi ha qui és nacionalista sense adonar-se'n, que ho és, i s'indigna quan troba resistència». A més a més, Joan Fuster sap que ser nacionalista a les acaballes del segle XX és un anacronisme; però sap igualment bé que avui —quan ell escrivia— «hi ha pobles que encara no poden ser més que això. És absurd, és tristament absurd», sentència Fuster. Podríem preguntar-nos què diria —no sé si n'ha escrit alguna cosa— sobre la crisi dels països de l'Est i l'exaltació nacionalista que ha sobrevingut a Europa després de la desintegració de l'URSS i de Iugoslàvia, etc.

Ara bé, aquesta trista absurditat constatada ja per Fuster l'any 1964, no ha canviat gaire, o almenys no ha canviat substancialment a casa nostra. Desaparegut l'«Antic Règim» (entre cometes), passada la «transició» (una altra vegada cometes), vivint la «consolidació de la democràcia» (encara entre cometes), els Països Catalans —com ell els imaginava— són absents de l'ordenació jurídic-legal vigent. L'únic reconeixement públic i oficial és la làpida que dona nom a l'antiga plaça de l'estació de Sants o alguna altra manifestació que, com aquesta, és estrictament *municipal*. Amb base legal, i en el terreny operatiu, res de res; certament, les concessions —perquè concessions són— autonòmiques no han estat pensades per a resoldre aquest problema; ans al contrari, hi ha hagut el propòsit deliberat de dificultar-lo.

El primer, el més egoista, abassegador i intransigent de tots els poders fàctics que s'oposen a la realització de la idea dels Països

Catalans com l'havia preconitzada Fuster és el mateix Estat, tal com avui està constituït i legalment ordenat. Perquè l'Estat espanyol és l'expressió político-administrativa d'un altre nacionalisme que, per tradició, només valora, en els pobles que l'integren, allò que la història els ha donat en comú, allò que els fa d'alguna manera semblants; però que s'exaspera davant les diferències i les especificitats de cada un.

Joan Fuster va resseguir el pensament dels més il·lustres i més liberals personatges espanyols que han reflexionat sobre aquest tema: Unamuno, Ortega, Madariaga, Américo Castro, Sánchez Albornoz, i en tots ha trobat la mateixa impermeabilitat, el mateix exclusivisme davant dels fets diferencials existents a la Península. Podríem citar textos recollits per ell d'alguns d'aquest personatges, per exemple, d'Américo Castro: «Rebelan un menguado espíritu de campanario los que hablan de las lenguas regionales com de algo absoluto, con exclusión del español». Fuster comenta que la «no exclusión del español» era per a l'intel·lectual castellà la *imposició* de l'espanyol, i diu, una altra vegada recollint paraules d'Américo Castro: «estas lenguas deben vivir dentro de una armonía hispánica, cuya superior unidad no puede ser otra que la lengua española». Recull també una expressió de Madariaga lamentant que Franco, amb el poder absolut que tenia, no hagués resolt el problema català segons la seva ideologia i els seus mètodes polítics.

Són unes idees que constitueixen una mena de deu que, sempre idèntica a ella mateixa, brolla ininterrompudament fins als nostres dies. En el terreny més pròpiament polític, diu Joan Fuster, això provoca divertides o dramàtiques coincidències. Per exemple, «“antes roja que rota” —afirmava Calvo Sotelo—; “antes azul que rota”, deia el Dr. Negrín, i diuen el Felipe, don Santiago, i més... Una cura de desintoxicació de nacionalisme, començant pel nacionalisme provocador i provocatiu, no seria molt higiènica?», pregunta. I, com afeixugat per una càrrega que no voldria portar damunt, exclama: «I quan ens faran el favor, *ells*, de no forçar-nos a ser nacionalistes?; *ells*, tots plegats: dretes i esquerres, intel·lectuals i polítics».

Aquest és el pensament nacionalista de Joan Fuster, un nacionalisme forçat, de rèplica, assumit com un anacronisme necessari; el nacionalisme d'un home que, per la seva cultura i el seu treball, només voldria ser un lliure ciutadà del món del segle xx.

Com a home de lletres i escriptor, Joan Fuster és especialment sensible a la qüestió idiomàtica. *Llengua, poble i nació* s'identifiquen en el seu pensament. Tot atemptat contra la llengua és un genocidi que,

ateses les complicitats interiors sempre existents, esdevé, així mateix, un suïcidi col·lectiu; suïcidi col·lectiu perquè equival a la desaparició com a poble.

Ja en escrits de la primera època, dels anys cinquanta o seixanta, en el *Diari*, havia tractat el problema del bilingüisme i dels perills de mestissatge cultural que pot comportar. En els papers posteriors, i tenint a la vista les experiències més recents, el pensament de Fuster sobre aquest punt esdevingué més clar, potser més radical i menys esperançat: «Les propostes oficials de bilingüisme», diu, «són, i seran sempre, una trampa parada contra el català. Un idioma no pot subsistir viu dins la societat que li és pròpia si no és l'idioma de tothom tothora. El nostre cas, a banda i banda dels Pirineus» —remarquem ara també l'al·lusió a la totalitat dels Països Catalans—, «és el de la interferència política d'una altra llengua, hegemònica per raons de classe, de prepotència administrativa i —a escala editorial, per exemple, i en tots els mitjans de comunicació— de mercat». «Hi ha llengües minoritàries, demogràficament minoritàries», continua dient, «que tenen un estat al darrera i una societat homogènia que les aguanta en els seus usos quotidians, des de l'alta cultura fins a l'alfabetització primària. Amb això assegurat i perseverat», remarca Fuster, «la qüestió d'una segona llengua no seria capciosa. Sense unes mesures polítiques eficaces, correm el perill que llegir Foix, Espriu o Brossa siga com llegir Virgili, Horaci o Marcial, respectivament. Una llengua difunta? No serà, despús-demà, llegir català, una eventualitat erudita com ho és avui llegir llatí?», es pregunta Fuster. «El remei només està en nosaltres, perquè el Govern de l'Estat», afirma, «i el de les seues sucursals hi està en contra». «La il·lusió de Madrid», escrivia Fuster l'any 1981, «no és de resoldre el problema econòmic, ni la convivència liberal, ni remeiar la desocupació laboral a Andalusia o a Extremadura; tots tracten que la perifèria parli en castellà. Tots. No és solament l'herència del franquisme. O sí?» Herència acceptada, o predisposició congènita, la realitat és així.

* * *

He intentat d'exposar el pensament polític de Joan Fuster. No puc acabar sense esmentar uns fets de significat no pas anecdòtic. Per haver proclamat les seves conviccions, fa uns quants anys Fuster va ser cremat en efígie en un *auto fallero-inquisitorial* organitzat pel «búnquer barraqueta», o sigui, per la dreta reaccionària i anticatalana de la seva terra. L'any 1981 va sofrir un atemptat que podia haver-li costat la vida. Són actes que no cal qualificar; revelen la impotència intel·lectual de l'adversari. Serveixen també, *per absurdum*, per a

mesurar l'eficàcia de la tasca cívica de Joan Fuster, el solitari de Sueca, l'home apassionat fins a l'obsessió per la vida i el destí del seu poble, que és també el nostre poble.

Voldria dir, per acabar, que ara per ara l'única institució que, en virtut dels seus Estatuts i dels seus objectius, s'ocupa sense restriccions mentals d'aquesta realitat i d'aquest projecte de futur que són els Països Catalans és l'Institut d'Estudis Catalans. Potser és per això que, com a president de l'Institut, em vaig sentir especialment motivat a participar activament i personalment en aquest homenatge.

Emili Giralt
President de l'Institut d'Estudis Catalans
i membre de la Secció Històrico-Arqueològica